

## Analýza společenského vědomí v USA

J. A. Zamoškin: Osobnost v USA

Bratislava, Pravda 1983, 272 s.

„V USA probíhá ostrý boj různých tříd, sociálně politických skupin a sil. Nastávají podstatné změny ve výrobních silách, sociální struktuře a formách organizace společnosti, v pracovních podmínkách a každodenním životě. Mění se postavení USA v systému mezinárodních vztahů i vzájemný poměr sil na světové scéně. Zároveň však ve Spojených státech ve vědomí lidí pevně zapustily kořeny zvyky a tradice vytvořené v předcházejících obdobích vývoje země“.

Úvodní slova sovětského vědce prof. J. A. Zamoškina, DrSc., z jeho knihy *Osobnost v USA (Ličnost v sovremennoj Amerike)*. Moskva, Mysl' 1980), kterou ve slovenském překladu vydala Pravda, potvrzují mimořádnou naléhavost a aktuálnost obsahu publikace. Zamoškin ve své analýze typizuje základní, určující sociálně politické vlivy a tendence, které utvářejí politickou a ideologickou orientaci osobnosti v nejvyspělejší kapitalistické zemi světa, v USA. Jeho konkrétně historický přístup dovoluje vysledovat genezi utváření základních hodnotových orientací jednotlivce, proces přetavování ideologie a politiky ve vědomí jednotlivce, a tudíž i základní zdroje jeho sociálního chování.

Zevrubnost Zamoškinova přístupu umožňuje, aby si všímavý čtenář vytvořil odpovídající paralely pro ostatní vyspělé kapitalistické země, aby našel základní hodnotové opory soudobého ideologického vlivu kapitalistických států na země světové socialistické soustavy a odvodil potřebná východiska pro ofenzivní boj s těmito ideologiemi.

Toto dílo je pokusem o analýzu složitých a protikladných procesů, k nimž dochází ve vědomí mas, v osobnosti řadového Američana pod vlivem událostí a procesů charakterizujících sociální a politický život společnosti. „Naše analýza je současně i analýzou sociálně psychologickou a sociologickou, protože sleduje osobnost jako dynamický systém v jeho živém, organickém vztahu ke společenskému systému, ke společnosti jako celku zkoumanému ve své dynamice. Je to tedy do určité míry i historický výzkum odhalující typy osobnosti, které vznikaly v dějinách země. Pro pochopení dialektiky evoluce hodnotových a politických orientací lidí v současných Spojených státech je nevyhnutelná analýza historických osudů osobnosti i společnosti jako celku.“ konstatuje Zamoškin.

První část knihy, *Osudy individualismu a hodnotové orientace osobnosti v USA*, se soustřeďuje zejména na vysledování historických tendencí v utváření osobnosti občana v USA.

Vychází ze snahy určit hlavní typ převládající hodnotové orientace. Za jádro orientace osobnosti pokládá Zamoškin, ve shodě s názory amerických sociologů, specifickou představu o životním úspěchu člověka a s ním spojená očekávání a sny, které jsou natolik běžné, zapustily tak hluboké historické kořeny, že dostaly název „americký sen“. Jeho podstatou je určitý model životního úspěchu, který se vytvořil v rámci individualistické ideologie, která je organickou součástí vývoje amerického kapitalismu. Jde o orientaci na uskutečnění individualistického, soukromého zájmu. Za hlavní a určující prvek je pokládán jednatel.

Individualismus sehrál svou objektivně progresivní sociální funkci při vzniku kapitalistické společensko-ekonomické formace. Umožňoval osvobodit osobnost z vazeb feudální závislosti. Americký výklad individualismu vychází pak ve své ideové politické rovině z názoru, že jednotlivci a nikoli společenské třídy jsou prvky, které spolu v životě soupeří, bojují. Základní hodnotou, o níž se opírá celý aparát ideologického zpracování společenského vědomí a chování člověka, je hodnota úspěchu, který je spojen především s majetkem a penězi. R. Merton tento stav charakterizuje slovy: „Koncepte úspěchu, chápáná jako získávání peněz a pokládáná za cíl, je zakotvena v americké kultuře.“ C. W. Mills konstatoval, že „peníze jsou jediným nesporným měřítkem úspěchu v životě a úspěch se v Americe dodnes pokládá za nejvyšší hodnotu“.

S peněží se spojují pojmy, jako nezávislost, svrchovanost osobnosti; zájmy estatních lidí jsou nepřátelské, proto jsou pro člověka charakteristické rysy jako agresivita, připravenost k útoku. Základním rysem individualistického modelu úspěchu je jasné rozlišení vítěze a poraženého, prezentace myšlenky „stejných možností“ pro všechny, s níž organicky souvisejí další pseudohodnoty — „svoboda konkurence, možnost pro všechny Američany účastnit se boje o úspěch“ atd. Široce se popularizuje idea, že zdrojem třídních výsad majetných jsou jejich schopnosti, úsilí, snahovitost, odříkání apod. Sociálně třídní struktura společnosti tedy vzniká jako výsle-

dek pracovitosti určité skupiny lidí a lenosti, neschopnosti ostatních. Americký příběh o „úspěchu“ se stal nedílnou součástí obsahu prostředků masové informace, organickou součástí kultury.

Individualistická orientace tehdy pronikla ve značné míře i do proletářského prostředí: dělnické třídy chyběla tradice třídního boje, nebyla organizovaná jako v nejvyspělejších kapitalistických zemích Evropy, podléhala tlaku mohutného ideologického aparátu, žila na relativně vysoké úrovni materiálního zajištění atd. Rozvoj imperialismu koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století však začíná tyto podmínky měnit: Moccoby uvádí, že sociální struktura americké společnosti se velice dynamicky mění — začátkem devatenáctého století bylo nezávislými podnikateli 80 „o Američanů, v r. 1950 jen 18 „o, o deset let později již 14 „o a roku 1970 pouze 9 „o. D. Bell konstatoval, že v polovině sedmdesátých let představuje 85 „o pracovních Američanů námezdní sílu. Stát se výrazně byrokratizuje, jeho ekonomika se militarizuje, monopolizace zasahuje všechny sféry života země, vztahy mezi lidmi se formalizují.

Individualismus je v krizi, kterou osobnost vnímá jako krizi vlastních hodnot, životních cílů a nadějí. Lidé, kteří ve svém vlastním životě nemohou realizovat ideové hodnoty „amerického snu“, získávají pocit méněcennosti, neschopnosti, narůstají sociálně patologické jevy. Jde o výsledek konfliktu očekávání a skutečnosti. Ten, kdo neuspívá v nemilosrdném konkurenčním boji o úspěch, je objektem pohrdání. „Krysi závody“, tedy závody v boji o symboly úspěchu, oceňují jen vítěze. Ztotožňování úspěchu se štěstím a neúspěchu se zlem přirozeně vede k závěru, že není ani tak důležité, jakými prostředky je úspěch dosažen. Chování člověka tedy přesně nerozlišuje dobro a zlo, protože i normy chování jsou přizpůsobeny konkrétní potřebě dosažení úspěchu.

Tradiční individualistická orientace osobnosti se musí přizpůsobovat formám byrokratické organizace státně monopolistického kapitalismu. Výsledkem je kariérismus, chápaný jako individualismus specifického ražení. Byrokratická organizace se konstituje jako autoritativně hierarchický systém meziosobnostních vztahů, tedy vztahů lidí zastávajících různé pozice a funkce. Zamoškin podrobně analyzuje kariérismus, upozorňuje na jeho sociologické a sociálně psychologické charakteristiky. Západní sociologická literatura zde pracuje s termíny typologizace kariéristického člověka (voják v džungli, člověk—hrač, člověk společnosti). Zamoškin potvrzuje, že jediněc je v průsečíku dvou základních snah: jedna ho stimuluje k získání hodnot tradiční individualistické orientace, druhá ho vede k podřízení svých zájmů zájmům té organizace, v níž pracuje. Kariérista je tedy individualista nucený realizovat své osobní zájmy v rámci „byrokratické kolektivnosti“. Proto, aby byl zajištěn bezproblémový chod organizace, je byrokratická mašinerie nucena realizovat nejrůznější formy kontroly loyálnosti svých zaměstnanců. Ti trpí nedostatkem ideálů a životních cílů, konformismem chování, standardizací svých reakcí (připomeňme Riesmanův *Osamělý dav* a zevně řízenou osobnost).

Krise osobnosti, vyvolaná soustředěným komplexním tlakem okolí a vědomím vlastní nemohoucnosti, se trvale prohlubuje. Životní projevy osobnosti kolísají od snah vymáhat se z mechanismu byrokratické organizace života a prosadit vědomí vlastní hodnoty ke snahám o naprostou přizpůsobivost. Tato ostrá polarizace nevede ke skutečně vědeckému uchopení sociálně třídní problematiky, k její analýze a vyvození odpovídajících závěrů. Zamoškin zdůrazňuje, že „svoboda, svrchovanost, individuálnost se ve vědomí osobnosti začínají asociovat s činností, která ztělesňuje jen její vnitřní živelné a spontánné emocionální impulsy, „osvobozené“ od vlivu racionálnosti v jakýchkoli formách. Objevuje se zde dichotomie „společenského a soukromého života“.

Zamoškin cituje některé výzkumy hodnotových orientací amerických občanů a dokládá, že v určitých sociálních vrstvách nastává dlíší odklon od ideálů amerického snu — od vidiny majetku, peněz. Tyto jevy souvisejí s rozpadem tradičního modelu úspěchu a hodnot, které ho tvoří. Zmenšuje se vliv vyhraněné pragmatické orientace života a začínají se objevovat požadavky seberealizace jedince, včetně boje za spoluúčast na rozhodování o podmínkách a obsahu práce.

Druhá část knihy soustřeďuje pozornost na *vztahy osobnosti a politiky, na mechanismy formování a dynamiku politických orientací osobnosti v USA*. Pro období předmonopolistického kapitalismu byl politický liberalismus spolu s tradičním individualismem nejtypičtějším prvkem společenského vědomí. Klíčovou otázkou pro konzervativce byla otázka udržení a rozšíření soukromého vlastnictví, včetně hierarchie pozic, které se dědily. Proces rozvoje státně monopolistického kapitalismu v USA byl také procesem rozvoje a krize tradičních politických orientací osobnosti. Nový kurs F. Roosevelta přinesl nový typ politické orientace — novolibera-

lismus, který chtěl dát do souladu podmínky státní monopolistického státu a sociální konflikty s tradičním individualismem a liberalismem. „Liberální establishment“, který zde vzniká, chce zachovat stávající sociálně třídní diferenciaci chudých a bohatých: Stoupenci novoliberalismu prezentují vědeckotechnický rozvoj jako hlavní podmínku a prostředek k vyřešení základních, nejpálčivějších sociálních problémů země. Tento technologický fetišismus je samozřejmě falešným prvkem v řešení sociálně třídních konfliktů, i když v průběhu padesátých a šedesátých let se tyto orientace prezentují zejména v optimistických představách o budoucím rozvoji vědy a techniky, o jejich rozhodující roli v rozvoji společnosti a její harmonizaci. Ideologické zdůvodnění masové výroby a masové spotřeby vedly podle C. W. Millse k tomu, že hlavními životními cíli Američanů se stávaly ideály volného času a spotřeby. Zamoškin se věnuje rozboru spotřebitelské ideologie a podtrhuje zejména její manipulační politickou funkci — podrženosť vůli vládnoucí třídy. S prohlubujícími se protiklady dochází k odklonu části vládnoucí třídy od hesel novoliberalismu a k příklonu k heslům pořádku a zákona. Hospodářská krize, její dlouhodobý charakter, změny v zahraničně politickém vývoji, v uspořádání světa, jednoznačně vedou ke vzniku takové politické orientace, která usiluje o uchování dosažených mocenských pozic — ke vzniku konzervativismu nového typu. Je pro něj typický militantní antikomunismus a antisovětlismus, vytváření ideologických mýtů a stereotypů, v nichž hlavní roli hraje „komunistické nebezpečí, jež hrozí smést tradiční kulturu USA“.

Vznikají teorie konvergence, deideologizace, postindustriální společnosti, představy o erozi socialismu atd. USA prožívají krizi nejen ekonomickou, ale i hodnotovou: po vlně maccartismu se na scéně objevuje znovuoživený rasismus, dochází k eskalaci studené války, USA se stávají iniciátory či účastníky nejrůznějších lokálních válek, které vyústily ve válku ve Vietnamu. Reakci je vznik levicově radikálních tendencí, reagujících na tyto hluboké transformace společnosti kritikou daného stavu a požadujícími změny ve vnitropolitické i zahraničně politické orientaci země. Zamoškin dochází k závěru, že levicová radikálové „viděli svoji úlohu v obnovení všech prvků tvořících vnitřní strukturu osobnosti. Chtěli, aby se na všech úrovních duchovního a psychického života osobnosti uskutečňovala principiální změna, především na úrovni citů“. Levicový radikalismus je odmítnutím základních variant buržoazního individualismu, i když v podstatě zůstává individualistickou orientací. Zamítáním úlohy společenské organizace života (jako projevu byrokracie) se přiklání k prvkům anarchismu, absolutní kritikou techniky se staví na pozici antitechnicismu; ostře vystupuje proti spotřebitelské ideologii, aniž však dokáže odlišit potřeby umělé vytvářené pomocí reklamy od přirozených potřeb. Cílem kritiky není nerovnost ve spotřebě vyplývající z třídní diferenciace společnosti, ale předmět této spotřeby. Levicová radikálové se nedokázali spojit s proletariátem a spolu s ním usilovat o revoluční změnu společnosti. Spoléhali na krize ve společnosti, které automaticky vyvolají revoluční změnu. Prohlubování ekonomické krize v sedmdesátých letech zdiskreditovalo heslo „čím hůř, tím lépe“, protože řada Američanů pocítovala tíživé důsledky nikoli nadměrné spotřeby, ale nedostatečné spotřeby. Počátkem sedmdesátých let začala vzrůstat nedůvěra k levicovému radikalismu, která pramenila i z nesouhlasu s extrémistickými proudy uvnitř hnutí (narkomanie, hypertrofie sexuality apod.).

Sociologická literatura uvádí, že s poklesem pozice levicového radikalismu v politickém životě země začínají růst nálady nespokojenosti a kriticismu, které však nejsou soustředěny pouze do určitých intelektuálních vrstev, ale začínají se stávat vlastními řadovými Američanům. Zamoškin upozorňuje na některé konkrétní výsledky sociologických výzkumů veřejného mínění, které jednoznačně potvrzují masovou nespokojenost s určitými společenskými jevy, zaznamenávají růst nedůvěry k vládnoucí třídě, ke státním institucím. Objevují se názory, že oficiální osobnosti se nezajímají o problémy řadových občanů (politické odcizení). Zamoškin cituje L. Chenowethe zdůrazňujícího rostoucí frustraci: „Věříme, že jednotlivec má důležitý význam, ale cítíme, že jsme bezvýznamní. Předpokládáme, že jednotlivec může kontrolovat život v demokratické společnosti, ale cítíme se bezmocni ovlivňovat politické a ekonomické instituce.“

Psychologie blahobytu, typická pro šedesátá léta, dostává koncem sedmdesátých let hlubokou trhlinu. Veřejnost dochází k závěru, že stát je sociálně nespravedlivý, rostou postoje nespokojenosti, odcizenosti. Chybí důvěra k vládnoucí vrstvě stejně jako důvěra k politice, k lidem v okolí. Nespokojenost se pojí se strachem z budoucnosti. Přitom kritické výhrady nejsou adresovány vládnoucím institucím, ale jejich představitelům. Výzkumy zjišťují rozpory mezi hodnocením vlastního postavení a celkové situace v zemi. Jak dovozují samí američtí sociologové (např. J.

Gallup), tento rozdíl je způsoben neochotou přiznávat nemohoucnost při řešení vlastních problémů. Roztrpčení a nespokojenost konstatují i ti, jejichž ekonomická situace zatím zůstává zachována. V letech 1975–1976 se v americkém životě opět objevují silící projevy pravicové a konzervativní politiky. Zejména 200. výročí vzniku USA probíhá v duchu intenzivní rehabilitace všech tradičních amerických konzervativních hodnot, ideálů a směřování lidského vědomí a chování. Oficiální ideologie vyzývá řadové Američany ke skromnosti, ke zmírnění spotřeby, ke zřeknutí se nároků na lepší život; zároveň volá po zintenzivnění role takových institucí jako je FBI, CIA a Pentagon. Do popředí opět vystupují hesla o obnovení práv „individuální osobnosti“, o obnově „tradiční demokracie“, „lidských práv“. Zesilují tendence strachu z jaderné války, které oficiální propaganda usilovně podporuje. To vše má za následek, že dochází k opětovnému politickému odcizení veřejnosti, projevují se opět rasistické nálady atd. I když konzervativní síly aktivizují svou činnost, přesto se v USA pozvolna rozvíjí vědomí nezbytnosti skutečné demokratizace. Rostou například protimonopolistické nálady, objevují se požadavky znovurozdělení společenského bohatství, je kritizováno spojenectví vlády s bohatými Američany, růst bohatství bohatých a další pauperizace chudých. Víra v americkou výjimečnost stále slábne, což na jedné straně vede k chápání problémů jiných států a národů, na druhé straně se objevuje živná půda pro šovinistickou propagandu, pro živení nálad o komunistickém nebezpečí, o nezbytnosti zbrojení a vytvoření „silných USA“. Zároveň ovšem probíhá polarizace těchto názorů ve smyslu realistického přístupu k některým problémům a k pochopení nezbytnosti politického jednání ve vztazích mezi státy.

Po kolektivní práci *Krise buržoazního vědomí jako součást všeobecné krize kapitalismu* (Praha, Academia 1982) tak dostává naše společenskovědní fronta druhou knihu, která je cenným zdrojem poznání soudobé teorie a praxe utváření vědomí v buržoazních státech. Za výtečné považují, že zároveň tak získáváme i zdroj informací, které nám mohou pomoci při aktivním vytváření bariéry proti pronikání buržoazní ideologie do našeho sociálního prostředí a slouží i při úvahách o zaměření naší ideologické práce ve vztahu k zahraničí.

Zamoškinova kniha je svou strukturou, systémem výkladu, systematickou prací s původní literaturou a odkazováním na sociologické studie a výzkumy, svou snahou o komplexní přístup kvalitní pomůckou jak pro oblast poznávání společenského vědomí, tak i pro pracovníky ideologické fronty.

Dušan Pavlů

**A. S. C. Ehrenberg: Analiz i interpretacija statističeskich dannyh** (Analýza a interpretace statistických dat)

Moskva, Finansy i statistika 1981, 406 s.

Kniha A. Ehrenberga vyšla původně pod názvem *Data Reduction* (Redukce dat) v nakladatelství Wiley & Sons, London, 1975. Ruský překlad je zařazen jako 25. titul v ediční řadě *Knihovna zahraničních knih pro ekonomy a statistiky*, která existuje již od roku 1968 a v níž najdeme mnoho prací zásadní důležitosti pro praktické aplikace statistiky ve společenských vědách.

Redaktor překladu A. A. Ryvkin (jeden z šesti členů redakční rady edice) napsal ke knize obsáhlou předmluvu, která je průvodcem textu a zároveň odborně profesionální recenzí. Jeho předmluva vyzdvihuje to, co je v knize cenné (a tudíž zřejmě vedlo k rozhodnutí o překladu) a zároveň upozorňuje, nač je třeba dát pozor, kde se autorovy názory nedají beze zbytku přijímat.

V tomto příspěvku je kniha uvedena v kontextu vývoje statistické pedagogiky pro společenskovědní obory a je tu ukázáno na možnou roli v obohacování našeho výukového procesu. V posledních deseti letech vyšly ve světě desítky knih, jejichž cílem bylo přiblížit statistiku výzkumníkům různých oborů. Lze je zařadit zhruba do tří vývojových vln. V první etapě šlo především o knížky, které se snažily přiblížovat teorii matematické statistiky nestatistikům. V další etapě šlo o přechod k vysvětlování pojmů bez matematického aparátu, k praktickým modelům statistické teorie, přičemž diskuse abstraktních teoretických pojmů (včetně důkazového procesu) poněkud ustoupila do pozadí. V sedmdesátých letech přichází nová vlna učebnic, které se začínají soustřeďovat na analýzu dat, a to především na explorační postupy, a veškerou diskusi pojmů podřizují metodice analýzy, kterou vyvíjejí víceméně důsledně z konkrétních datových souborů. K tomuto poslednímu typu patří i recenzovaná kniha. Vývoj odpo-